

הרב צבי ישי דמן

ירושלים

תורת הקרבנות ושמותיהם

פתיחה: ספר ויקרא מוקדש לתורת הכהנים והמקדש. ככזה, הוא פותח בפירוט רב חלקים אודות דיני הקרבנות המוקרבים בבית המקדש, וכפי שחלק זה בספר נחתם עם הפסוק הבא (ז, לז - לח):

זאת התורה לעלה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלוואים ולזבח השלמים: אשר צוה ה' את משה בהר סיני ביום צוה את בני ישראל להקריב את קרבניהם לה' במדבר סיני: יש כאן חלוקה ברורה לששה סוגי קרבנות:

(א) עולה; (ב) מנחה; (ג) חטאת; (ד) אשם; (ה) מלוואים; (ו) זבח השלמים. המלוואים לא נהגו אלא לזמנם בעת חנוכת המשכן, ומוגדרים כהוראת שעה בלבד, ועל שם תפקידם ומטרתם נקראו כן. שמות חמשת הסוגים האחרים אמורים לשקף את מהותם, ועל כך אני מבקש לדון במאמר זה.

ה"קרבן"

ראשית, אבקש להתמקד בשם הכולל לעבודת הקרבנות, המופיע בראש הספר מיד עם תחילת דיבור ה' עם משה בענין זה, וכך נאמר (ויקרא א, ב):

דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אדם כי יקריב מכם קרבן לה'

יש לשים לב, כי הכינוי הזה לעבודת ה' מופיע לראשונה בספר שמות (כט, ג) לגבי הקרבת המילואים. לפני כן בימי האבות ואף בעת יציאת מצרים, מעלים עולות, זובחים שלמים, שוחטים את הפסח, אך אין מקריבים את כל אלו, וממילא אין הם קרבנות.

מכך ניתן להסיק ולשלול את ההשקפה הראשונה הנוטה לפרש את הביטוי "הקרבת קרבן" כמתארת הקטרה על גבי המזבח. מכך שפעולה זו התקיימה גם כאשר העלה אברהם את האיל בהר המוריה, ובכל זאת לא כונתה כך, נראה כי היא מתייחסת דווקא לעצם הבאת הבהמה או המנחה אל חצרות בית ה', בין אם זה אוהל המשכן, ובין אם זה בית עולמים. ולכן, רק עם הקמת המשכן ניתן להורות על קרבנות, ולפניה היה שייך לעבוד את ה' אך ללא פעולת ההקרבה.

את ההיגיון בכך ניתן למצוא בעובדה שמזבחות קבועים או ארעיים, כל עוד אין הם מצויים במקום המיוחד להשראת השכינה, אינם שקולים למשכן או מקדש אשר ארון הברית עם שני

הכרובים מהווים מעין בית לה'. ורק במקום אשר השכינה שורה שם באופן קבוע וניכר, יתכן להתייחס לעצם הבאת הבהמה או הסולת, כפעולת עבודה לכשעצמה.

נתבונן בהמשך הפסוק בתחילת ויקרא (שם, ג):

אם עלה קרבנו מן הבקר זכר תמים יקריבנו אל פתח אהל מועד יקריב אתו לרצונו לפני ה'.

האדם אשר ירצה להקריב קרבן לה', מתחייב בכך להביאו-להקריבו אל פתח אוהל מועד. העבודות המתבצעות מכאן ואילך מוטלות על הכהנים ולא על האדם הלזה, ועיקר העבודה המוטלת על האדם, הוא בעצם הקרבת הזכר התמים אל פתח אהל מועד. היינו, הבאתו אל בית ה' לחצר המלך.

ה"עולה" ו"זבח" השלמים

בדרך כלל, מעלים את העולה, וזובחים את השלמים. למרות, שגם את העולה זובחים, וגם חלקים מקרבן השלמים עולים על המזבח לגבוה; על אף האפשרות להתייחס לשניהם כזבח, ולשניהם כעולים אף אם השלמים אינה עולה כליל, חלוקה לשונית זו עקבית ומוקפדת.

יש לראות בכך משום אמירה כלשהי על מהות שני סוגי הקרבנות הללו, יחד עם רמיזות לעקבות היסטוריות שאינן רלוונטיות על פי הדין לאחר שנתנה תורה והתחדשה הלכה.

נראה לשער, כי עבודת העלאת העולה לא התקיימה במתכונתה המוכרת כאשר הבהמה נשחטת לצד המזבח, דמה נזרק על קרנותיה, ונתחיה מוקטרים על מערכת האש. אלא הבהמה הועלתה על המזבח, שם נשחטה ודמה נספג בין אבניה, ואז הוצת האור בעצים שעל גביהם נעקדה, והיא עלתה כליל לריח ניחוח אשה לה'.

זהו התיאור המפורט המופיע לגבי קיומו המדוקדק של ציווי מפורש להעלות עולה לה', בספר בראשית (כב, ט):

ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלהים ויבן שם אברהם את המזבח ויערף את העצים ויעקד את יצחק בנו וישם אתו על המזבח ממעל לעצים:

אין לדעת בוודאות מדוע הוראות אלו שוננו, אולם באוהל מועד אנו מוצאים כי קרבן העולה נשחט על ירך המזבח, בחלקה הצפוני של העזרה/החצר, דמה מתקבל בכלי ונזרק סביב המזבח, ורק לאחר ניתוח והפשט היא עולה על המערכה. אך יש למצוא את נקודת המפנה בזמן ציווי הפשט וניתוח, הזוקק טיפול מסוים בגוף הבהמה השחוטה טרם תעלה על האש. נחלקו חכמים (חגיגה ו' ע"א) האם קרב התמיד בהר סיני שלא בהפשט וניתוח, ולדעה זו יתכן שעולה זו עלתה במתכונתה הישנה.

יתכן, שמזבח אשר אש תמיד תוקד בו, איננו מתאים לתהליך בו שוחטים את הבהמה על העצים המחכים לאש שתבוא ותלחך אותם ואת העולה עליהם, ושינוי זה בצורת המזבח הנובע

מהיותו מקום מיוחד בתמידות לעבודת הקרבנות, מכריח את ההתייחסות לצפונה של מזבח, כמזבח עצמו.

לא פלא אפוא, שמהות עבודת העולה, לאחר עצם הבאתה-הקרבתה לפתח אוהל מועד, הינה העלאתה על גבי המזבח. נכון כי גם שאר הקרבנות עולים על המזבח, אך בשנתבונן בצורת עבודתה ההיסטורית, נכיר בכך שהעולה שונה מהן מהותית, הואיל והיא עולה בשלמותה לגבוה עוד טרם זביחתה. זוהי הסיבה לכך שאין התייחסות מבוטאת בשמה לפעולת השחיטה.

עבודת קרבן השלמים לעומת זאת, נראה להגדירה כסעודה משפחתית הכוללת את האב והבנים. כאשר היא באה לבטא את הקשר בין העובד לנעבד, הסועדים - כביכול - יחד מאותה בהמה אשר נשחטה לשם כך.

יש להשוות לביטוי שנקט יהונתן (שמואל א כ, כט) בשומו דברים בפי דוד "וַיֹּאמֶר שְׁלַחֲנִי נָא כִּי זִבַּח מִשְׁפָּחָה לָנוּ בְּעִיר", בסעודה משפחתית הדגש אינו רק על האכילה, אלא אף על הזבח הנערך ברוב קהל חוגג, מתוך עסק הכנת הבשר הנאכל באחדות.

כך גם אדם הרוצה להקריב לה' קרבן שלמים, מביא את הבהמה פתח אוהל מועד, ושם - ולא על המזבח או על ירכה בצד צפון - הוא זובחה לשם ה' ולשם שלמים, כאשר הוא יודע שיש חלק למזבח, חלק לכהני ה' משרתי עליון, וחלק לו ולמשפחתו. על כן, מתאימה מאוד ההתייחסות לזביחת השלמים דווקא.

ה"מנחה"

מקובל לסווג את כל הקרבנות הבאות מן הצומח כמנחה. קביעה זו, דורשת הסבר והטעמה, מדוע דווקא ביטוי זה מייצג את הסוג הזה. בלשון הקודש, מנחה היא מתנה המוענקת לשליט על מנת להתרצות לפניו, וכפי שמתואר בהרחבה בתוכניתו של יעקב לקדם את פני עשיו אחיו ההולך לקראתו וארבע מאות איש עמו, בספר בראשית (לב, יד; כא):

וַיֵּלֶן שָׁם בְּלִילָה הַהוּא וַיִּקַּח מִן הַבָּא בְּיָדוֹ מִנְחָה לְעֵשָׂו אָחִיו... כִּי אָמַר אֶכְפְּרָה פָּנָיו
בְּמִנְחָה הַהֵלֶכֶת לְפָנָיו וְאַחֲרַי כֵּן אֶרְאֶה פָּנָיו אוֹלֵי יְשׂוּא פָּנָיו.

מנחה זו, הייתה מורכבת מבעלי חיים הרבה, ולגמרי לא מן הצומח. אמנם, אנו מוצאים מנחה צמחית ששלח יעקב באמצעות בניו אל שליט מצרים העוין על מנת להפיס את דעתו (שם מג, יא): קחו מזמרת הארץ בכליכם והורידו לאיש מנחה מעט צרי ומעט דבש נכאת ולט בטנים ושקדים, אך וודאי שאין אפשרות להגביל את היות המנחה מגידולי קרקע דווקא, לאור העובדה שמנחת הבל בן אדם, אשר ה' קיבל ברצון, הייתה מבכרות צאנו ומחלבהן כמבואר בתורה (שם ד, ד).

יש להעלות את האפשרות, לפיה המנחה היא הקרבת מנה מוכנה אשר נגמרה על ידי מעשי בני אדם לשלימות המתנה. כעין מה שנקרא בלשון חכמים במסכת ביצה לגבי היתר משלוח

דברי מאכל מאדם לחבירו ביום טוב (ביצה פ"א מ"ט) "בית שמאי אומרים, אין משלחים ביום טוב אלא מנות", היינו דברים הראויים לאכילה כפי שהם, בתוספת העובדה שאין גמרו בידי שמים אלא בידי אדם. מה שמדגיש את רצון מגיש המנחה למצוא חן בעיני שליטו.

המנחה המוזכרת בתורת הקרבנות, היא בלילה של סולת עם שמן, בתוספת קורטי לבונה מבושמת. הסולת מהווה חומר שנוצר בידי אדם מן החיטה או השעורה, ויציקת השמן ובלילתה משלימים את הכנתה למנחה הראויה להיות מוגשת יחד עם לבונתה אל המזבח.

אין לנו מידע על הצורה בה הביא הבל בן אדם את בכורות צאנו וחלביהן אל המזבח, אך יתכן בהחלט שמדובר היה במנחה עשויה ולא דווקא בשחיטת בהמה כפי שנוצרה בידי שמים בלבד. יתכן שלכן נקטה תורה בביטוי מנחה ביחס להבאתו.

כאשר יעקב שולח לעשיו אחיו מכלול בהמות, תוך חשבון של זכרים ונקבות בצורה מכובדת ומאורגנת, ניתן להגדיר משלוח זה כמנחה. אין כאן בהמה אחת, אלא עדרים מסוכמים ומחושבים, המהווים יחד יצירה אחת מושלמת.

יש לנו קרבן צמחי אשר מנוגב הוא משמן, ונעדר הוא לבונה. קרבן החוטא הדל, לכאורה על פי האמור, לא מתאים להגדירו כמנחה, בהיותו מורכב מחומר אחד בלתי מוכן לאכילה.

הבה ונתבונן בלשון המקראות (ויקרא ו, יא - ג):

וְאִם לֹא תִשָּׂיג יָדוֹ לְשִׁמְתֵי תָרִים אוֹ לְשִׁנֵי בְּנֵי יוֹנָה וְהִבִּיא אֶת קִרְבָּנוֹ אֲשֶׁר חֶטְא עֲשִׂירַת הָאֶפֶה סֹלֶת לְחֶטְאֵת לֹא יִשִּׁים עָלֶיהָ שֶׁמֶן וְלֹא יִתֵּן עָלֶיהָ לְבֹנָה כִּי חֶטְאֵת הוּא: וְהִבִּיאָה אֶל הַכֹּהֵן וְקִמֵּץ הַכֹּהֵן מִמֶּנָּה מְלֹא קִמְצוֹ אֶת אֲזִכְרֹתָהּ וְהִקְטִיר הַמִּזְבֵּחַ עַל אֲשֵׁי ה' חֶטְאֵת הוּא: וְכִפֶּר עָלָיו הַכֹּהֵן עַל חֶטְאֹתוֹ אֲשֶׁר חֶטְא מֵאֲחַת מְאֵלֶּה וְנִסְלַח לוֹ וְהִיָּתָה לַכֹּהֵן כַּמִּנְחָה:

קרבן חטאת זה, אינו מכונה כלל מנחה. אדרבה, התורה מעניקה את שייריו לכהן, כפי שהדין הוא במנחה. אין כאן מנחה, אלא חטאת, אשר דין שייריה לכהן כפי שמצאנו לגבי מנחה בלולה בשמן.

יש לנו קרבן צמחי נוסף אשר כקרבן החטאת בא ללא שמן ולבונה, זוהי מנחת הקנאות המוגשת על ידי האישה הסוטה אשר מובאת למקדש על מנת להיבדק במים המרים אם נטמאה. הבה ונתבונן בלשון המקראות (במדבר ד, טו):

וְהִבִּיא הָאִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ אֶל הַכֹּהֵן וְהִבִּיא אֶת קִרְבָּנָהּ עָלֶיהָ עֲשִׂירַת הָאֶיִפֶּה קִמַּח שְׁעָרִים לֹא יִצַק עָלָיו שֶׁמֶן וְלֹא יִתֵּן עָלָיו לְבֹנָה כִּי מִנְחַת קִנְאָת הוּא מִנְחַת זָכְרוֹן מִזְכֵּרָת עוֹן.

כאן אנו מוצאים לראשונה מנחה אשר איננה בלולה בשמן ואיננה מוגשת באופן מושלם וגמור לפני ה'. נראה, כי דברי האברבנאל בפירושו לפסוק זה יהוו הסבר לכך:

ואמר מנחת קנאות הוא מנחת זכרון לפי שכל שולח מנחה או דורון לאדון לרצותו ולישא פניו הוא מהדר המנחה בכל כחו. אבל המקנא את אשתו לא יביא את מנחתה לאותו תכלית כי אם מרוב קנאתו ולכך ירצה שתהיה המנחה בזויה כדי שיכעוס עליה האדון ה' ולהזכיר את עוונה בדרך המשל יביא קמח ולא סולת משעורים ולא מחטים בלי שמן ובלי לבונה. לפי שהוא מנחת קנאות קנאת הבעל וקנאת המקום ברוך הוא והיא מנחה להשם שיקנא קנאתו וינקום נקמתו ממנה.

לאמור, קרבן הסוטה מוגש בצורה לא מושלמת, כי היא מנחת קנאות, מזכרת עון. מדובר במתנה שבמכוון איננה מושלמת, ומוגשת בצורה לא אסטטית, על מנת לעורר על האישה החוטאת את קנאת ה' בהיזכר עוונה.

שלא כקרבן חטאת צמחית, אשר אין מטרתה להזכיר עון אלא לכפר עליו, ולכן מלכתחילה אין להגדירו כמנחה, הואיל ובא מסולת יבש בלבד, אלא כקרבן של איש דל שאין ידו משגת להביא בעל חיים ולהקריבו פתח אוהל מועד; הרי קרבן זה של האישה הסוטה, הוא מנחה שבהגדרתה אמורה להיות מנה מושלמת, ובאה היא בצורה מעוררת כעס וקנאה על מנת להזכיר את עוונה.

זאת התורה אפוא, לעולה ולמנחה ולזבח השלמים. כל אלו מקריב המקריב אל פתח אוהל מועד, את העולה הוא מעלה כליל לגבוה כתחליף לעבודתה ההיסטורית בשחיטתה לאחר שעלתה על המזבח על העצים; את המנחה הוא מביא כמנה מושלמת ועשויה על ידו למצוא חן בעיני ה'; ואת השלמים הוא זובח בשמחה כזבח משפחה.